

Fries en vrij in revolutietijd

Jelte Olthof

Gearfetting

It ideaal fan 'e Fryske frijheid belibbe oan 'e ein fan 'e achttjinde iuw in koart mar ferheftich weroplibjen yn Fryslân as gefolch fan in heech oprinnend skeel tusken de revolúsjonêre Fryske folksfertsjintwurdigers en 'e Bataafske machthawwers yn Den Haach oer it takomstige steatsbestel fan 'e Republyk Nederlân. Yn dit artikel gean ik yn op hoe't it konsept Fryske frijheid ûnder ynfloed fan 'e Ferljochting en 'e Amerikaanske en Frânske revolúsjes yn 'e lêste desennia fan 'e achttjinde iuw in fernijing trochmakke. Ik haw it yn 't bysûnder oer de rol dy't de Fryske frijheid spile yn 'e iere Nederlânske revolúsje (1795-1798). Dêrnei lit ik sjen, dat it no krekt de mytyske frijheidsleafde wie, dy't makke dat de provinsje Fryslân him, troch middel fan syn bestjoerders, utere tsjin it sintralisearjen fan it Nederlânsk bestjoer. Ta in hichte diene de Fryske provinsjale bestjoerders dat op grûn fan in ideaal dat net mear basearre wie op 'e revolúsjonêre praktyk. It ferset tsjin it Nederlânske ien-wurden yn 'e jierren 1795 en 1796 wie in lêste besykjen om 'e Fryske frijheid nij libben yn te blazen en it mei geweld delslaan fan dat ferset wie it begjin fan 'e ein foar de Fryske frijheid as polityk ideaal.

Inleiding

Het ideaal van de Friese vrijheid beleefde aan het eind van de achttiende eeuw een kortstondige maar heftige heropleving in Friesland als gevolg van een hoogoplopend conflict tussen de revolutionaire Friese volksvertegenwoordigers en de Bataafse machthebbers in Den Haag over het toekomstige staatsbestel van de Bataafse Republiek. In dit artikel zal ik ingaan op de vraag hoe het concept Friese vrijheid onder invloed van de Verlichting en de Amerikaanse en Franse revoluties in de laatste decennia van de achttiende eeuw een vernieuwing en heropleving doormaakte. In het bijzonder zal ik ingaan op de katalyserende rol die de Friese vrijheid speelde in de vroege Nederlandse Revolutie (1795-1798): Hoe kon het conflict tussen Holland en diens bondgenoten enerzijds en Friesland en diens medestanders anderzijds zo uit de hand lopen? Waarom waren het uitgerekend de Friezen die zich zo fel verzetten tegen de eenwording van de Nederlandse Republiek? En wat kan deze episode ons vertellen over de staat en betekenis van de Friese vrijheid aan het eind van de achttiende eeuw? In wat volgt zal ik betogen dat het juist de mythische vrijheidsliefde was die maakte dat de provincie Friesland, bij monde van haar bestuurders, zich uitsprak tegen de centralisatie van het Nederlandse bestuur. In zekere zin handelden de Friese provinciale bestuurders op basis van

een ideaal en binnen een bestuurlijk kader dat niet langer gebaseerd was op de revolutionaire praktijk. Hun verzet tegen de Nederlandse eenwording in de jaren 1795 en 1796 – waartoe ik mij hier zal beperken – was een ultieme poging de Friese vrijheid nieuw leven in te blazen en het gewelddadige neerslaan van dit verzet vormde het begin van het einde voor de Friese vrijheid als politiek ideaal.

De Friese vrijheid aan het einde van de achttiende eeuw

Dat de Friese provinciale bestuurders zich in hun verzet tegen de Nationale Vergadering beriepen op de Friese vrijheid toont aan dat dit begrip tegen het eind van de achttiende eeuw nog springlevend was. Hoewel de middeleeuwse Friese vrijheid in politiek opzicht al drie eeuwen voorbij was, bleef het als politiek en sociaal idee nog lang daarna tot de verbeelding spreken, zoals Oebele Vries in zijn bijdrage aan dit nummer van *It Beaken* laat zien. Dit beperkte zich bovendien niet tot de grenzen van Friesland; de vermeende vrijheidsliefde van de Friezen was via de klassieke auteurs ook in het buitenland beroemd geworden en kreeg onder invloed van de Verlichting en de trans-Atlantische revoluties die daaruit voortkwamen in de loop der tijd een nieuwe, meer universele betekenis. Bekend is de uitspraak van John Adams – de gezant van de dan nog jonge Amerikaanse Republiek in Nederland en latere president – over de Friezen dat ‘the people of that province [Friesland] have been ever famous for the spirit of liberty.’¹ Hierbij moet worden aangetekend dat Adams deze uitspraak deed in 1782 in een brief aan de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken nadat de Friese Staten als eerste in Nederland zijn thuisland – dat op dat moment nog een bloedige onafhankelijkheidsstrijd uitvocht met Groot-Brittannië – officieel erkende. Adams, die tot dan toe door de Staten van Holland op beleefde afstand was gehouden, was uiteraard euforisch en dit kleurde zijn opvatting van de Friezen.² Een zeker *wishful thinking* zal zich van hem meester gemaakt hebben toen hij schreef: ‘I am told that the Frisians never undertake any thing but they carry it through.’³ Niettemin blijft Adams’ brief een goede bron; zo memoreert Adams het Friese verzet tegen het feodale systeem en behoud van privileges als regentenverkiezingen en laat zo zien dat de Friese vrijheid in de late achttiende eeuw nog steeds tot de verbeelding sprak.

-
- 1 In een brief aan Minister Robert R. Livingston van 11 maart 1782, zie: Charles Francis Adams, red., *The Works of John Adams*, vol. 7 (Boston: Little, Brown and Company, 1852), 539.
 - 2 McCullough, David, *John Adams* (New York: Simon & Schuster, 2001), 250-51, 269-70.
 - 3 Adams, *The Works of John Adams*, 7:539.

Dichter bij huis memoreerde ook de Franse aristocraat en publicist Honoré Gabriel Riqueti, beter bekend als de Graaf van Mirabeau, aan de Friese vrijheid in een pamflet uit 1788 waarin hij de Friezen roemt als hoeders van de vrijheid en gelijkheid en hen als voorbeeld stelt voor de rest van Nederland en Europa. Terwijl heel Europa in de loop van de eeuwen door tirannen onder de voet werd gelopen, zo stelt Mirabeau, 'les frisons montrent le sentiment de leur dignité, le mépris des dangers et de la mort'. Ook Mirabeau grijpt terug op het verzet van de Friezen tegen het feodalisme en concludeert dat: 'Ce petit peuple est un phénomène parmi les nations'.⁴ Ook bij Mirabeau's uitspraken speelt een persoonlijk motief een belangrijke rol. Mirabeau was goed bevriend geraakt met Coert Lambertus van Beyma, de Friese voorman van de zogenaamde patriotten die na de mislukte opstand tegen de stadhouder als bannelingen in Frankrijk leefden.⁵ Mirabeau publiceerde het pamflet in kwestie, *Aux Bataves sur le Stadhoudérat*, om de patriotten die in Nederland achter waren gebleven een hart onder de riem te steken. Ook hier geldt echter dat dit niet wegneemt hoezeer de mythische Friese vrijheid in de achttiende-eeuwse voorstelling leefde en door iemand als Mirabeau kon worden aangegrepen om zijn zaak te bepleiten.

Kortom, de Friese vrijheid gold aan het eind van de achttiende eeuw als een belangrijk gelegenheidsargument om de eigen zaak te ondersteunen. Zowel Adams als Mirabeau schilderden Friesland af als een mythische plek waar feodale heren en aristocraten geen wortel hadden geschooten en de ware vrijheid die in een ver verleden door allen werd genoten nog steeds bestond. Door het eigen belang – respectievelijk de Amerikaanse onafhankelijkheid en hervorming van het Franse absolutisme – aan deze vermeende Friese vrijheid te koppelen, probeerden Adams en Mirabeau hun zaak momentum en legitimiteit te verlenen. De Friese vrijheid diende hier als middel tot een doel en speelde in die zin een ondergeschikte rol. Het kreeg als gevolg hiervan een nieuwe lading, aangezien het niet langer gold als een particulier privilege van een beperkte groep (de Friezen), maar als universeel recht voor de gehele mensheid. De uitspraken van Adams en Mirabeau zijn in dit opzicht eerder bewijs van de aantrekkingskracht van het politieke *idee* van de Friese vrijheid, dan van een accurate beschrijving van de politieke *realiteit* in Friesland, zowel aan het eind van de achttiende eeuw als daarvoor. Voor wie haar

4 Honoré Gabriel Riqueti Mirabeau, *Aux Bataves sur le Stadhoudérat* (n.p., 1788), 9-10.

5 Hotso Spanninga, 'Beginsel en belang bij C.L. van Beyma', in *For uwz lân, wyv en bern. De patriottentijd in Friesland*, onder redactie van W. Bergsma e.a. (Leeuwarden: Fryske Akademy, 1987), 18.

nodig had en kon gebruiken, was het ideaal van de Friese vrijheid nog springlevend aan het eind van de achttiende eeuw.

Dit gold zeker ook voor de Friezen zelf. Net als Adams en Mirabeau hadden ook de Friese provinciale bestuurders in 1795 een duidelijk politiek motief om zich te beroepen op de Friese vrijheid. In hun ogen vormde de oprichting van het eerste democratisch gekozen parlement van Nederland, de Nationale Vergadering, een direct gevaar voor de eigen provinciale autonomie en, zoals in de volgende paragraaf duidelijk wordt, de directe aanleiding om de Friese vrijheid in stelling te brengen.

De Bataafse Revolutie in Friesland

De revolutie van 1795 begon aanvankelijk van onderop. In tegenstelling tot de vaak uit Parijs gecoördineerde Franse Revolutie, organiseerden de Nederlandse revolutionairen zich in de nasleep van de Franse overwinning op de stadhoudelijke troepen op lokaal en gewestelijk niveau. Wellicht aangespoord door het zelfverkozen ballingschap van hun leider prins Willem V naar Engeland, op 18 januari, leverden de Oranjegezinde regenten op veel plekken zonder noemenswaardig verzet de macht in bij revolutionaire comités.⁶ Net als in de meeste andere gewesten, schreven de Friese Staten in het voorjaar verkiezingen uit voor het democratisch gekozen provinciaal bestuur om 'de Souvereiniteit des Volks (...) voor alle inkuipzelen van de afgeschafte Aristocratie en Stadhoudersgezindheid, zoo veel in ons was, te beveiligen'.⁷ Reeds op 23 juni namen de 68 nieuwe 'volksrepresentanten' hun intrek in het Landshuis aan de Tweebakmarkt in Leeuwarden. Aangezien ruim een derde van de representanten reeds zitting had in de provisionele regering die na de Franse invasie de macht over had genomen, was van een radicale breuk met het verleden geen sprake.⁸ De eerste democratisch gekozen provinciale volksvertegenwoordiging voer in politiek opzicht een redelijk gematigde koers en nam in het conflict met Holland een opvallend overeenkomstige houding aan met haar voorgangers uit het *ancien régime*.

Het provinciale karakter van de vroege Nederlandse revolutie hangt samen met het federale karakter van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Onder de Unie van Utrecht van 1579 bevond het bestuur

6 Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie: Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen: Vantilt, 2005), 97-98; uitzondering op de regel was Staats-Brabant, dat door de Fransen werd 'bevrijd' en gezuiverd.

7 *Ontwerp ter geregelde oproeping des volks tot het daarstellen eener volkoomene en vrije volksrepresentatie in de provincie Friesland* (Leeuwarden: J.D. v.d. Haak, 1795), 3.

8 Jacques Kuiper, *Een revolutie ontrafeld: Politiek in Friesland 1795-1798* (Franeker: Van Wijnen, 2002), 65.

van de Republiek zich in een permanente spagaat tussen eenheid van de gewesten onderling en behoud van hun particuliere belangen.⁹ Enerzijds voerden de provincies een gezamenlijk buitenlands- en militair beleid 'als off zyluyden maer een provincie waeren', maar tegelijk bleven zij soeverein binnen hun eigen grondgebied en bestond er geen gemeenschappelijke munt, belasting, of defensiebudget.¹⁰ De leden van de Staten-Generaal vertegenwoordigden in de eerste plaats hun provincie en waren aan instructies van hun achterban gebonden. Als gevolg hiervan was elke provincie gelijkwaardig en had ieder één stem, maar in feite was Holland – waar de meerderheid van de bevolking woonde en dat meer dan de helft van de kosten droeg – onbetwist het invloedrijkst. Besluiten werden vaak genomen op basis van unanimiteit en bestuurders dienden volgens historicus Van Deursen de kunst van de 'persuasie' te beheersen om controversiële beslissingen rond te krijgen.¹¹ Het besturen van de Republiek was, met andere woorden, een kwestie van laveren tussen de onverenigbare idealen van soevereine gewesten die samenwerkten als één. Vanwege haar eigengereidheid en weigering om te buigen voor de wil van Holland, golden de Friese Staten volgens historicus Hotso Spanninga al in de zeventiende eeuw als het '*enfant terrible*' van het bondgenootschap.¹² Spanninga verklaart de Friese houding onder meer door te wijzen op het relatieve 'geografische isolement' waarin Friesland zich bevond ten opzichte van Holland, dat werd gezien als een overzees gebied. Daarnaast haalt hij ook de Friese vrijheid aan en wijst erop dat 'van alle Nederlandse gewesten (...) Friesland ongetwijfeld de minste ervaring [had] met een landsheerlijk bestuur'.¹³ Dit vertaalde zich in een zekere argwaan en onbuigzaamheid tegenover het centrale gezag dat ook de Friese houding in het eerste jaar van de Nederlandse revolutie zou kenmerken. Tenslotte speelde ook mee dat de Friezen zich realiseerden de ondergeschikte partij te zijn in het bondgenootschap. Aangezien Holland binnen de Staten-Ge-

9 A.Th. Van Deursen, 'Tussen eenheid en zelfstandigheid. De toepassing van de Unie als fundamentele wet', in *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte*, onder redactie van S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1979), 138.

10 De tekst van de Unie kan gevonden worden in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, red., *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1979), 29-40; het citaat staat op 30.

11 A. Th. Van Deursen, *De last van veel geluk. De Geschiedenis van Nederland, 1555-1702* (Amsterdam: Bert Bakker, 2006), 146.

12 Hotso Spanninga, *Gulden Vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Hilversum: Verloren, 2012), 37.

13 Spanninga, 38-39, 41.

neraal het invloedrijkst was, kwam uitbreiding van de macht van de Staten neer op uitbreiding van de macht van Holland. Hetzelfde zelfbewustzijn en dezelfde argwaan speelde een belangrijke rol in het conflict dat zich in de loop van 1795 begon af te tekenen tussen Holland en Friesland.

Terwijl de politieke omwenteling in de gewesten nog in volle gang was, gingen er al in januari 1795 in Den Haag stemmen op om verkiezingen uit te schrijven voor een Nationale Vergadering die belast zou worden met het opstellen van een nieuwe grondwet voor de Republiek. Aangespoord door de Hollandse afgevaardigden schaarden Overijssel en Utrecht zich achter een omvangrijk voorstel van 118 artikelen dat op 29 mei 1795 verscheen.¹⁴ Volgens dit voorstel zou de Nationale Vergadering nog steeds afgevaardigd worden door de gewesten, maar in tegenstelling tot de Staten-Generaal was de zetelverdeling niet langer geschoeid op evenredige vertegenwoordiging (elke gewest één stem), maar – zo realiseerden de Friese volksvertegenwoordigers zich meteen – ‘naar evenredigheid van haare bevolking’, dat wil zeggen: proportioneel.¹⁵ Hiermee werd de *de facto* dominantie van het gewest Holland formeel vastgelegd. Bovendien werden de leden van de Vergadering uitdrukkelijk ‘Vertegenwoordiger van het geheele Volk van Nederland’ (artikel 64) en waren zij verantwoording schuldig aan ‘het geheele Volk, en niet aan eenig gedeelte van het zelve’ (artikel 91).¹⁶ De Vergadering werd dus uitdrukkelijk niet de vertegenwoordiging van de gewesten, die grotendeels hun greep op de afgevaardigden kwijt raakten.

De gematigde volksvertegenwoordigers in het Friese Landshuis zagen het plan voor een Nationale Vergadering als een directe bedreiging voor de autonomie die Friesland altijd binnen het bondgenootschap had opgeëist. In hun ogen vormde zo’n centraal parlement een breuk met de federalistische traditie van de Unie van Utrecht en een ondermijning van de Friese positie binnen de Unie. Weliswaar behielden de gewesten onder artikel 80 hun autonomie over hun ‘interne huishouding,’ maar dit stelde maar weinigen gerust. Ook buiten Friesland werd er afwijzend op het voorstel gereageerd, met name in Zeeland en Groningen, maar het was gezien hun eigengereide opstelling binnen de Unie geen verassing dat de Friezen zich in de voorste linie van dit conflict begaven.

14 Dit voorstel kan gevonden worden in: *Nieuwe Nederlandsche jaarboeken, of Vervolg der merkwaardigste geschiedenissen, die voorgevallen zyn in de Zeven Provinciën*, vol. 30:4 (Amsteldam: J. van der Burgh en zoon, 1795), 3098-3111.

15 *Nieuwe Nederlandsche jaarboeken, of Vervolg der merkwaardigste geschiedenissen, die voorgevallen zyn in de Zeven Provinciën*, vol. 30:8 (Amsteldam: J. van der Burgh en zoon, 1795), 6573.

16 *NNJ*, 1795, 30:4:3105, 3109.

Het Friese verzet tegen de Nationale Vergadering

In een serie rapporten, brieven, en proclamaties aan de Friese bevolking en de Staten-Generaal tekenden de Friese volksvertegenwoordigers officieel protest aan tegen het voorgestelde plan voor een Nationale Vergadering. Interessant is dat zij zich hierbij niet alleen beriepen op formele, constitutionele argumenten, maar uitdrukkelijk ook terugvielen op de Friese vrijheid en wat wij nu de Friese identiteit zouden noemen.

Het formele bezwaar van de Friese bestuurders tegen de Nationale Vergadering bestond er in de eerste plaats uit dat deze de soevereiniteit die de Friezen beweerden onder de Unie van Utrecht te genieten, teniet dreigde te doen. Telkens wezen de Friese volksvertegenwoordigers erop dat zij niet konden instemmen, aangezien de proportionele verkiezing van de Nationale Vergadering de zogenaamde 'reeds gelegde gronden van de Constitutie' schond.¹⁷ Aangezien er nog geen nieuwe grondwet was – deze moest immers door de Nationale Vergadering worden opgesteld – zagen de Friese bestuurders zich gebonden aan de Unie van Utrecht en verklaarden zij dat noch zichzelf, noch de Staten-Generaal het gezag had hier van af te wijken. In hun ogen waren de plannen voor de Vergadering 'eene zaak, welke geheel nieuw, en in ons Vaderland zonder voorbeeld is',¹⁸ en een teken dat het met het respect voor het wettige gezag van de gewesten in de Bataafse Republiek slecht gesteld was.

Wat meespeelde in het verzet tegen de Nationale Vergadering was dat weinig Friese revolutionairen de noodzaak zagen om de gehele Unie van Utrecht te ontmantelen. Hoewel de Friese volksvertegenwoordigers in een rapport over de kwestie het bestuur onder de Unie als 'wanstaltig' en corrupt beschouwden, wilden zij de evenredige vertegenwoordiging in de Staten-Generaal behouden. Wat zij voor ogen hadden, met andere woorden, was niet de afschaffing, maar modernisering van de Unie. Het rapport waarschuwde tegen het afbreken van 'het oud Gebouw onzer Regeeringsform' voordat het nieuwe was opgetrokken en stelde voor om een middenweg te bewandelen tussen 'eene te grootte verkleefdheid aan het oude, en eene gevaarlijke zucht naar nieuwigheden'.¹⁹ Dit geluid klonk niet alleen vanuit de Tweebaksmarkt in Leeuwarden. In een anoniem pamflet verklaarde de Franeker historicus en toneelschrijver Simon Stijl zich ook sympathisant van dit gedachtegoed. Volgens Stijl was de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden – onderwerp van zijn

17 Zie bijvoorbeeld: *NNJ*, 1795, 30:8:6506. Zie ook pagina 7425 waar proportionele vertegenwoordiging als 'lynrecht aanloopende tegen de Utrechtsesche Unie' wordt verklaard.

18 *NNJ*, 30:8:6523.

19 *NNJ*, 1795, 30:4:5334, 5333, 5341.

bekendste boek *Opkomst en Bloei van de Republiek van Vereenigde Nederlanden* – groot geworden dankzij haar decentrale inrichting en ondanks de machtslust van de Oranjegezinden. Het verwijderen van de stadhouder, zo stelde Stijl, was voldoende om haar in oude glorie te herstellen. Ook hij deelde de afkeer van de ‘nieuwigheid’ die de Nationale Vergadering symboliseerde en adviseerde zijn lezers: ‘het is veiliger om te hervormen dan te scheppen’.²⁰

Centraal in het verzet van de Friese volksvertegenwoordigers stond de overtuiging dat hun geweest een afzonderlijke ‘Friese Natie’ vormde, die bewoond werd door een afzonderlijk ‘Fries volk’. Enerzijds was dit een consequente invulling van de claim dat de Friezen een soevereine positie binnen de Republiek bekleedden. Tegelijkertijd was het een poging de diepe verdeeldheid binnen het gewest – waarover later meer – te bezweren en het te doen voorkomen alsof het Landshuis de stem van de gehele Friese bevolking vertegenwoordigde. Een goed voorbeeld van deze retoriek vormde de reactie van de bestuurders in oktober 1795 op een verzoek van de Staten-Generaal, om het verzet tegen de Nationale Vergadering te staken. In plaats van zich verzoenend op te stellen, grepen de Friese bestuurders de gelegenheid aan om de onafhankelijkheid van Friesland nogmaals te onderstrepen en zich erover te beklagen dat Holland en diens medestanders de rechten van het Friese volk schonden door de Nationale Vergadering op te dringen:

‘Is dan de Souverainiteit van het Volk van Friesland reeds zulk eene harschenschim, dat men tot eene voorloopige beslissing over de wyze, waar op hetzelfde ter Vergadering van het Bondgenootschap zal vertegenwoordigd worden, dezelfs stem en goedkeuring niet meer behoeft aftewagten? Waar, of wanneer hebben wy dit onvervreemdbaar recht onzer Natie immer afgestaan?’²¹

Dit citaat laat zien hoe de Friese bestuurders de door de Verlichting en Franse Revolutie geïnspireerde universele politieke filosofie van volkssoevereiniteit en onvervreemdbaar natuurrecht verbonden met de eigen particuliere situatie en koppelden aan de op de Friese vrijheid gestoelde overtuiging reeds eeuwenlang een onafhankelijke natie en volk te vor-

20 Simon Stijl, ‘Concept-antwoord aan de bondgenooten’, in *Verzameling van stukken betreffende het bijeenroepen van eene Nationaale Conventie op uitdrukkelijke last der represæsantanten van het volk van Friesland* (Leeuwarden: J.D. v.d. Haak, 1795), 42, 52-53.

21 *NNJ*, 1795, 30:8:6509-10.

men. Het is duidelijk dat de Friese bestuurders goed aanvoelden hoe ingrijpend het instellen van een Nationale Vergadering was voor de door hun gekoesterde provinciale identiteit. In hun ogen was dit: ‘eene daad, die de vrye Friezen ontzetten zal van een invloed, dien zy zints de afzweering van den Spaanschen Dwingeland op het Bondgenootschappelyk Bestuur gehad, en zelfs onder den yzeren Scepter der Stadhouderlyke en Aristocratische overheersching behouden [heeft]’ en was de consequentie dat ‘de roem der Friesche Natie voor eeuwig zal uitsterven’.²²

In Den Haag werd aanvankelijk voorzichtig gereageerd op het verzet in Friesland, Groningen en Zeeland. In een poging het conflict te sussen, stelde de Staten-Generaal een commissie in die op 14 oktober een nieuwe resolutie presenteerde waarin concessies werden gedaan aan de opstandige gewesten en de provinciale soevereiniteit duidelijker werd verankerd.²³ Een uitgesproken groep radicale Hollandse revolutionairen had beduidend minder geduld en stelde in juli voor om de gewestelijke soevereiniteit, waaraan tot dan toe niet gemorreld was, geheel op te heffen. De Friese bestuurders zagen hiermee hun angsten bewaarheid worden. Toen de Staten-Generaal in oktober over het protest van de Zeeuwse en (verdeelde) Friese afvaardigingen heen de compromis resolutie van 14 oktober aannam en verklaarde dat ook de protesterende gewesten hieraan uiteindelijk gebonden zouden worden, zagen de Friese volksvertegenwoordigers zich steeds verder in het nauw gedreven.²⁴

De Friese bestuurders waren niet genegen zich te schikken en in een laatste poging om hun verzet kracht bij te zetten besloten ze, in navolging van Zeeland, de kwestie op 13 november aan de bevolking voor te leggen in een referendum. Politiek gezien was dit een gehaaide zet. Een referendum betekende niet alleen uitstel, maar was ook geheel in lijn met het Bataafse ideaal van volkssoevereiniteit. Welke rechtschappen Bataaf kon er nu op tegen zijn dat in Friesland het volk direct over de kwestie geraadpleegd werd? Door het Friese volk te raadplegen, werd onderstreept dat het de Friezen waren, en niet de regering in Den Haag, die bevoegd waren om te bepalen of Friesland deel moest nemen aan een Nationale Vergadering en dat Friesland, als autonoom gewest, niet gedwongen kon worden uit naam van een Nederlands volk haar soevereiniteit op te geven.

22 NNJ, 30:8:6507.

23 Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld: Het eerste parlement van Nederland, 1796-1798* (Nijmegen: Vantilt, 2012), 91.

24 NNJ, 1795, 30:8:6107-8.

Met het referendum speelden de Friese volksvertegenwoordigers hoog spel. Johannes Lambertus Huber, Fries afgevaardigde in de Staten-Generaal in Den Haag, waarschuwde zijn collega's in Leeuwarden voor consequenties van hun 'onvoorzigtige' handelen. Hoewel het referendum als pressiemiddel gold, zou het in werkelijkheid het einde van de discussie betekenen. Huber waarschuwde dat zowel de Friese provinciale bestuurders als hijzelf gebonden zouden zijn aan de uitslag van het referendum en, in het geval van een verwerping van het Haagse plan, daarmee hun onderhandelingspositie onmogelijk maken. Sterker nog, in de ogen van Huber speelden zijn Leeuwarder collega's met vuur, aangezien een verwerping van het Haagse plan zou leiden tot 'binnenlandsche tweedragt, en het verbreeken van de geheiligden band van Eendragt', en daarmee dus het einde van de Unie zou inluiden.²⁵

De uitslag van het referendum was duidelijk – het Haagse plan werd met 929 stemmen verworpen – maar hierachter ging een minder eenduidige realiteit schuil. Zoals Kuiper laat zien op basis van zijn analyse van de uitslag, stemde uiteindelijk 54% van de kiezers tegen het plan. De steun voor de Friese bestuurders kwam vooral uit de meer rurale gebieden Oostergo en Zevenwouden, terwijl in de steden en het meer verstedelijkte Westergo een meerderheid van de kiezers voor de Nationale Vergadering koos.²⁶ Dit schisma binnen Friesland tussen de meer gematigde provincie en de radicalere steden, vormde een groeiend probleem voor de Friese bestuurders, die het gewest als eensgezind in haar verzet wilden afschilderen. In hun mededelingen over de uitslag lieten zij dan ook niets van deze verdeeldheid blijken. In tegendeel: aanvankelijk verkondigden de provinciale bestuurders zelfs dat het Haagse plan met 2000 stemmen was verworpen.²⁷

Veel Friese volksvertegenwoordigers zagen zichzelf door het referendum in het gelijk gesteld en reageerden verrukt op de uitslag. Aangespoord door de uitslag zetten zij de hakken in het zand en verklaarden op 4 december het besluit tot oprichting van de Nationale Vergadering als 'nul en van geene waarde' en verwierpen daarmee de ultieme poging van de Staten-Generaal om tegemoet te komen aan de wensen van de tegenstribbelende gewesten.²⁸ In een gloedvolle redevoering legitimeerde

25 Geciteerd in: Kuiper, *Een revolutie ontrafeld: Politiek in Friesland 1795-1798*, 107.

26 Kuiper, 109.

27 Zie voor de invloed van de radicale clubs in steden als Leeuwarden en Dokkum in het algemeen het proefschrift van Jaques Kuiper: *Een revolutie ontrafeld: Politiek in Friesland 1795-1798*.

28 *Nieuwe Nederlandsche jaarboeken, of Vervolg der merkwaardigste geschiedenissen, die voorgevallen zyn in de Zeven Provinciën*, vol. 30:9 (Amsteldam: J. van der Burgh en zoon, 1795), 7416.

voorzitter Hendrik Westra de houding van Friesland met een expliciet beroep op de Friese vrijheid:

[M]en heeft dit Volk, dat het verbazend voorbeeld aan de Waereld getoond heeft van eenen voor de Vryheid steeds geëerbiedigden naam, den naam van Friesen getrouw geblee te zyn, en (...) zo veele Eeuwen, dien zelve luister voor de Vryheid gekoesterd en bewaard te hebben (...) gelasterd, juist daarom, waarom het een eeuwigen roem verdiende.²⁹

In Westra's ogen was het referendum niets minder dan de verwerping van de jongste poging om de Friezen te overheersen. Door tegen de Nationale Vergadering te stemmen onderstreepten de inwoners van Friesland hun eeuwenoude rechten en toonden zij zich 'rechtschapen' Friezen – althans, in de lezing van Westra. Net als hun voorvaderen weigerden de Bataafse Friezen te buigen voor tirannie en toonden zij hun 'afschrik voor alle overheersching' – inclusief die van de Staten-Generaal.³⁰ Westra's rede was uitgesproken Fries-provinciaals en vijandig tegenover een deel van de Hollandse kranten en bestuurders die, volgens hem de zuivere motieven van de Friezen in twijfel trokken. Het feit dat de Friezen verketterd werden voor hun vrijheidsliefde, toonde in zijn optiek aan hoe slecht het gesteld was met de Republiek. In feite verkondigde Westra dat de Friezen als enigen binnen de Unie nog de vrijheid eerbiedigden en trok hij daarmee in twijfel of er nog wel een plek voor hen was binnen de Bataafse Republiek. Westra zelf ging niet zover in zijn rede om de Unie ter discussie te stellen, maar zijn redevoering laat goed zien hoezeer de Friese volksvertegenwoordigers zich vastbeten in hun eigen gelijk en de Friese vrijheid aanriepen om dit gelijk te bevestigen.

Westra's wij-zij-denken liet weinig ruimte voor onderhandeling met de tegenpartij en reduceerde het conflict over de Nationale Vergadering tot een nulsomspel. De toon van Westra's rede loopt in dit geval vooruit op de beruchte brief die de Friese volksvertegenwoordiging op 24 december aan de Staten-Generaal zond, waarin zij het recht opeiste zich als onafhankelijk volk buiten de Unie te plaatsen. 'Verdeeldheid en achterdocht, drift en onberaadenheid hebben zo het schynt', zo stelden de vertegenwoordigers: 'den band van vereeniging tuschen ons en het meerdendeel onzer Bondgenooten bykans los gerukt'.³¹ Een daadwerkelijk uittreden

29 NNJ, 30:9:7435.

30 NNJ, 30:9:7434.

31 NNJ, 30:9:7449.

van Friesland uit de Republiek – een Frexit zogezegd – leek hiermee nu een reëel scenario. Minder dan een jaar na het uitroepen van de Bataafse Republiek, leek de eeuwenoude Unie uiteen te spatten.

Radicale en federalistische Friezen

Door het verzet van de Friezen en Zeeuwen raakte het conflict over de Nationale Vergadering in een patstelling. De breuklijn binnen de Bataafse Republiek liep niet alleen tussen de voor- en tegenstanders van een op de eenheidsstaat geschoeide Nationale Vergadering – dat wil zeggen: tussen Holland en diens bondgenoten aan de ene kant en de Friezen en Zeeuwen aan de andere – maar ook in de gewesten zelf. Deze interne gewestelijke tegenstelling is van groot belang geweest voor het uiteindelijke verloop van het conflict. Zoals de uitslag van het Friese referendum laat zien, was een behoorlijke minderheid (bijna 46%) van de Friezen vóór een Nationale Vergadering.³² Binnen deze groep lieten met name de politieke clubs in steden als Leeuwarden en Dokkum zich gelden. Deze clubs en de daaraan gekoppelde schutterskorpsen roerden zich in het conflict door verkiezingen voor de Nationale Vergadering te eisen. Beide groepen verkondigden voor het Friese volk te spreken en voor vrijheid, maar stonden diametraal tegenover elkaar in het conflict.

Gezien de eigenzinnige positie van de Friese Staten in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, is de houding van de gematigde bestuurders in het Landshuis niet verwonderlijk. Hoewel hun politieke signatuur een heel andere was, handelden de revolutionaire Friese provinciebestuurders grotendeels overeenkomstig met hun voorgangers in de Staten tijdens het *ancien régime*. Voor hen stond de formele onafhankelijkheid van Friesland binnen de Republiek buiten kijf en vormde elke poging om hier door middel van de Nationale Vergadering inbreuk op te maken een onwettige inmenging van buitenaf. De term Friese vrijheid was in dit verband een privilege, een historisch toegekend recht, waaraan niet getornd kon worden. In dit licht geplaatst, is het de houding van de radicale Friese revolutionairen van het slag Johan Valckenaer en Hector Feugen, die nadere uitleg verdient. Waarom schaarden zij zich achter de Haagse plannen voor een eenheidsstaat, terwijl dit de invloed en autonomie van Friesland binnen de Bataafse Republiek aantastte?

Volgens Jacques Kuiper moet de steun voor de eenheidstaat van een deel van de Friese politici vooral gezien worden als tactisch wapen om de gematigde machthebbers in het Landshuis uit het zadel te werken en

32 Kuiper, *Een revolutie ontrafeld: Politiek in Friesland 1795-1798*, 109.

hun eigen radicale agenda door te kunnen voeren.³³ Kuiper laat in zijn proefschrift overtuigend zien hoe de interne politieke strijd in Friesland een unieke dynamiek verleende aan de revolutie in de provincie, maar reduceert daarbij de motieven van de radicalen soms tot een pure *wille zur Macht*.³⁴ De vraag blijft waarom de radicalen zo sterk in de Nederlandse eenheidsstaat geloofden, dat zij zich tenslotte met geweld tegen de gekozen Friese volksvertegenwoordigers keerden. Om hierop een antwoord te geven, is het van belang terug te gaan naar de oorsprong van de Bataafse Revolutie en de rol die met name de ballingschap in Frankrijk speelde in de radicalisering van een deel van hen.

In de uiteindelijke escalatie van het conflict over de Nationale Vergadering speelden de Franse ballingen een belangrijke rol, maar wat deden die Friezen eigenlijk in Frankrijk? Voor de meeste ballingen gold dat zij de Republiek waren ontvlucht na het mislukken van de burgeroorlog die volgde op de jarenlange spanningen tussen de zogenaamde patriotten en het regime van de Oranje stadhouders. De zelfverklearde patriotten pleitten in de jaren '80 van de achttiende eeuw voor hervorming van de in hun ogen corrupte regentencultuur die gedomineerd werd door vriendschapspolitiek en nepotisme.³⁵ Aanvankelijk eisten zij meer transparantie en een einde aan het machtsmisbruik, maar toen dit uitbleef kwam de positie van de stadhouder Willem V en zijn veelal adellijke medestanders ter discussie te staan. In onder meer Friesland en Holland kwamen patriotten en Oranjegezinden steeds meer tegenover elkaar te staan, wat leidde tot politieke spanningen en, uiteindelijk, tot een gewapende strijd tussen patriottische burgercorpsen en de stadhouderlijke troepen.

In het jaar 1787 woedde een ware burgeroorlog in de Republiek, waarbij de patriotten gewapend de macht grepen in steden als Amsterdam en Franeker en de prins zijn gezag steeds verder zag afnemen. Het keerpunt kwam, zoals bekend, toen de patriotten hun hand overspeelden en op 28 juni 1787 prinses Wilhelmina, de vrouw van Willem V, bij Goejanverwellesluis aanhielden. Aangespoord door Engeland, dat de Fransgezinde patriotten als een gevaar beschouwde, kwam koning Willem II van Pruisen zijn zwager Willem V militair te hulp – officieel ter genoegdoening van de belediging die zijn zus Wilhelmina was aangedaan. De patriottische schutterijen bleken geen partij voor het Pruisische geweld en in korte tijd capituleerden Deventer, Franeker en, op 9 oktober, ook het laatste

33 Kuiper, 93.

34 Zie bijvoorbeeld: Kuiper, 99.

35 De regenten van de Republiek stonden aan de wieg van een lange politieke traditie in de Nederlandse politieke cultuur, zie: Henk Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme* (Amsterdam: Bert Bakker, z.d.), 30-31.

patriottenbolwerk Amsterdam. Het prinselijk gezag werd vaak met harde hand hersteld en tijdens de zogenaamde ‘Gelukkige Omwenteling’ verloren veel patriotten hun bezittingen en functies. Velen kozen ervoor om intimidatie, molestatie, en vervolging te ontvluchten en verenigden zich in de Franse garnizoensstad St. Omaars.³⁶

Friese patriotten speelden een belangrijke rol in de vluchtelingengemeenschap. Het voormalige statenlid Coert Lambertus van Beyma zag zich na de mislukte patriottische coup in Franeker genoodzaakt te vluchten en functioneerde een tijdlang als leider van de ballingen. De afgezette Franeker hoogleraar Johan Valckenaer en het eveneens Friese statenlid Johannes Lambertus Huber speelden eveneens een belangrijke rol in de ballingengemeenschap, met name na het uitbreken van de Franse Revolutie in 1789. In zijn gedetailleerde studie van de ballingen laat Joost Rosendaal zien hoe de Nederlandse vluchtelingen actief participeerden in alle uitingen van revolutionaire vreugde: ze plantten vrijheidsbomen, werden lid van de Jakobijnse Club en de lokale garde, en richtten uiteindelijk hun eigen politieke clubs en militaire korps op: het *Légion Batave*.³⁷ Vanuit hun ballingschap in het Franse St. Omaars ijverden de voormalige patriotten voor een Franse invasie van hun vaderland en probeerden zij de geesten in Nederland via pamfletten alvast rijp te maken voor de ‘bevrijding.’

Onderwijl raakten de ballingen diep verdeeld over hoe de Republiek na de omwenteling bestuurd moest worden. Rosendaal gaat in zijn boek uitgebreid in op de botsing tussen de gematigde ballingen onder leiding van Huber en hun radicale tegenhanger, waaronder Valckenaer. Waar de eerste groep het patriottische program grotendeels trouw bleef en verdrijving van de Oranjegezinden nastreefde, raakten de radicalen bezielde door de revolutionaire Franse ideeën en overtuigd van de noodzaak de Republiek naar Frans voorbeeld te hervormen tot een één en ondeelbare republiek met op Franse leest geschoeide departementen en grondwet.³⁸ De Nationale Vergadering werd het middel waarmee een deel van deze geradicaliseerde patriotten hun ideaal van een unitaire Nederlandse republiek hoopten te bereiken.

Binnen dit radicale wereldbeeld was slechts plek voor één ‘Volk van Nederland’ en niet voor potentieel rivaliserende volkeren als dat van

36 Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie: Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799*, 57-60, 77.

37 Joost Rosendaal, *Bataven: Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787-1795* (Nijmegen: Vantilt, 2003), 316-20, 329. De term *Légion Batave* werd overigens door de Franse regering afgewezen, omdat die als een daad van agressie tegen de Republiek kon worden opgevat, zie 316.

38 Rosendaal, 344-45.

Friesland.³⁹ De in Frankrijk verkerende radicale Bataven raakten ervan overtuigd dat niet slechts de Oranjes, maar de federale Unie van Utrecht en de provinciale autonomie *an sich* de bron waren van het verval van de Republiek. Simon Schama wees er in zijn studie van de Nederlandse Revolutie al op dat als gevolg van de radicalisering het oude staatsbestel geassocieerd werd met de gevestigde machthebbers aangezien: 'it was in the (...) provincial States that they saw patrician power most formidably entrenched'.⁴⁰ Het federalisme werd in dit radicale wereldbeeld het middel waarmee de regenten het volk onderdrukten en zij die de provinciale autonomie verdedigden – zoals de Friese volksvertegenwoordigers – waren per definitie verdacht en keerden zich tegen de volkswil.

De 'doorbraak' in het conflict over de Nationale Vergadering volgde uiteindelijk in januari 1796, toen de radicale Friese revolutionairen met behulp van het Franse leger een coup pleegden en de gematigde bestuurders uit het Landshuis verdreven.⁴¹ Nadat de schutters op 26 januari het Landshuis bezetten, werd een lijst van 21 vertegenwoordigers opgesteld die niet langer geacht werden het volk te vertegenwoordigen en per ommekeer werden ontslagen uit hun functie. Elf onder hen die 'voornamelijk de gerechte toorn des Volks (...) hadden verdiend', werden in de boeien geslagen en vastgezet in het Blokhuis.⁴² Uit naam van het volk maakten de radicale Friese revolutionairen een eind aan de eerste democratisch gekozen volksvertegenwoordiging. Een van de eerste besluiten van het nieuwe bewind – het zogenaamde Comité van Herstel – was het officieel toestemmen in de vorming van de Nationale Vergadering op 28 januari 1796.⁴³ De coup betekende een eind aan het Friese verzet, maar luidde eveneens het begin in van een bloedige periode in de Friese geschiedenis, met als hoogtepunt het Kollumer Oproer van 1797.

39 Zie voor meer over de fascinerende rol van 'het volk' in deze discussie: Peter Van den Berg, 'Een Europese Grondwet zoekt een "volk": Over het concept "Volk van Nederland" tijdens de Bataafse Revolutie (1795-1798) en de lessen voor de discussie over de Europese Grondwet', in *Europa: eenheid in verscheidenheid? Groningse beschouwingen over de Europese Grondwet*, onder redactie van F. Amtenbrink en S.B. van Baalen (Den Haag: Boom, 2005), 1-31.

40 Simon Schama, *Patriots & liberators: Revolution in the Netherlands 1780-1813*, 2nd dr. (London: Harper, 2005), 216.

41 De rol van de Fransen bestond er met name uit zich terug te trekken, zodat de gewapende burgermacht van de Leeuwardse radicalen de macht kon grijpen, zie: Kuiper, *Een revolutie ontrafeld: Politiek in Friesland 1795-1798*, 113.

42 Geciteerd in: Kuiper, 125.

43 Overigens hadden de Staten-Generaal reeds op 30 december het reglement voor de Nationale Vergadering gepubliceerd en daarmee in feite gesanctioneerd.

Conclusie

De Friese vrijheid maakte aan het einde van de achttiende eeuw in het kielzog van de grote trans-Atlantische revoluties in Amerika en Frankrijk ook in Nederland een kortstondige heropleving door. In het conflict over de eenwording van de Bataafse Republiek, speelde het ideaal van Friese vrijheid een katalyserende rol, doordat het de Friese bestuurders een juridisch-politieke en historische legitimatie verschafte voor hun verzet tegen het opheffen van de provinciale autonomie. Dat het uiteindelijk de Friezen waren, samen met de Zeeuwen, die zich het langst en hevigst verzetten tegen het opgaan in een ‘Nederlands Volk’, is onder anderen het gevolg van het sterke politieke zelfbewustzijn dat op de tot de verbeelding sprekende Friese vrijheid gestoeld was. De poging van de Friese revolutionaire bestuurders om de Friese vrijheid politiek nieuw leven in te blazen, greep terug op een ideaal dat inmiddels door de tijd ingehaald was en buiten de provinciegrenzen weinig gehoor vond.

Het eerste jaar van de Bataafse Revolutie in Friesland was, achteraf, de laatste opleving van de Friese vrijheid als politiek ideaal. De radicale machts-greep op het Landshuis betekende het einde van het Friese verzet tegen de Nationale Vergadering en op 1 maart 1796 kwam het eerste democratisch gekozen parlement van Nederland voor het eerst bijeen in Den Haag. Binnen de Nationale Vergadering – waar ondertussen Friesland en Zeeland ook waren vertegenwoordigd – woedde het conflict over de gewestelijke autonomie voort en kwamen, net als binnen Friesland, voorstanders van de eenheidsstaat en het federalisme steeds meer tegenover elkaar te staan. Twee jaar na de coup op het Landshuis, voltrok zich in Den Haag eenzelfde scenario waarbij met behulp van Franse troepen een deel van de volks-vertegenwoordigers uit de vergadering werd gezet en vervolgens meteen de provinciale soevereiniteit werd afgeschaft.⁴⁴ Met dit besluit kwam een einde aan de autonomie die Friesland en andere gewesten al die tijd verkondigden te bezitten. Na de staatsgreep van Napoléon zou het zelfs kortstondig het verdwijnen van de provincie Friesland betekenen.⁴⁵ Weliswaar werd dit na de val van Napoléon teruggedraaid, maar de provincies zouden zich nooit meer kunnen voorstaan op hun autonomie en de geroemde Friese vrijheid leefde slechts als mythe voort.

-
- 44 Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld: Het eerste parlement van Nederland, 1796-1798*, 312-14.
 45 Brecht Deseure en Diederik Smit, 'Pre-Revolutionary Provinces in a Post-Napoleonic State. Piecing Together the United Kingdom of the Netherlands, 1813-1815', *BMGN - Low Countries Historical Review* 133, nr. 3 (2018): 7.